

Η Παιδεία στην πόλη της Άρτας
κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας

Του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

"ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ,"

ΔΕΛΤΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΕΩΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΟΜΩΝΥΜΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1974	ΤΕΥΧΟΣ 273	ΜΑΡΤΙΟΣ ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2002	Γραφεία: Οδός Μαυρομιάλη 7 Αθήνα 106 79 ΤΗΛ. - FAX: 010-36.21.651
--------------------------	---------------	-----------------------------	---

ΑΘΗΝΑ 2002

Η Παιδεία στην πόλη της Άρτας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας

Του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Λ. ΒΕΤΣΙΟΥ

Α ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1449-1821

Στη χρονική αυτή περίοδο από την κατάληψη της πόλης (1449) μέχρι και την έναρξη της ελληνικής επανάστασης, η ελληνική παιδεία στην Άρτα παρουσιάζει δραστηριότητα κυρίως από το 17ο αι. και μετά καθώς για το προηγούμενο διάστημα η έλλειψη σχετικών πηγών δεν μας επιτρέπει μια σωστή και ακριβή εκτίμηση της παιδευτικής κατάστασης στην πόλη.

Η διατήρηση και η άνθηση των ελληνικών γραμμάτων στην Άρτα οφείλεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στα φιλογενή αισθήματα των κατοίκων της αλλά κυρίως στην ανυπολόγιστη προσφορά της Εκκλησίας που εργάστηκε σκληρά για την πνευματική καλλιέργεια και για την εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση του Αρτινού λαού¹.

Στους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας η παιδεία προφανώς βρήκε άσυλο στα μοναστήρια και στους νάρθηκες των εκκλησιών, όπου οι ιερείς και οι μοναχοί δίδασκαν τα ελληνόπουλα λίγα "κολυβογράμματα" τα οποία περιορίζονταν στην ξερρή ανάγνωση περικοπών από το Ωρολόγιο, την Οκτώηχο, το Ψαλτήρι, σε ολίγη γραφή και στην αποστήθι-

ση διαφόρων προσευχών². Ο μητροπολίτης Παραμυθίας, Αθηναγόρας αναφέρει σχετικά: "ο νάρθηξ των μονών και των εκκλησιών κατά τους δυσχειμέρους εκείνους χρόνους εχρησίμευεν ως φωτεινή εστία φωτίζουσα και διαθερμαίνουσα τα ατυχή ναυάγια του ταλαιπώρου Γένους. Οι ολιγομαθείς δε αλλ' ευσεβείς και φιλόμουσοι μοναχοί δι' ατρύτων κόπων ήναπτον την ευεργετικήν ταύτην πυράν"³.

Το 1599 στη σύνοδο που συγκάλεσε στην Κωνσταντινούπολη ο Πατριάρχης Ιερεμίας Β' και στην οποία πήραν μέρος οι Μητροπολίτες και οι επίσκοποι του Οικουμενικού θρόνου, τονίζεται η ανάγκη ίδρυσης σχολείων για την πνευματική ηθική και θρησκευτική μόρφωση του λαού και αποφασίζεται: "έκαστον επίσκοπον εν τη εαυτού παροικία φροντίδα και δαπάνην την δυναμένην ποιείν, ώστε τα θεία και ιερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι· βοηθείν δε κατά δύναμιν τοις εθέλουσι διδάσκειν και τοις μαθεῖν προαιρουμένοις, εάν των επιτηδείων χρείαν έχωσιν". Έτσι από την εποχή εκείνη άρχισαν σιγά-σιγά με την πρωτοβουλία των τοπικών μητροπολιτών και τη συνδρομή ιδιωτών με οικονομική δύναμη, να δημιουργούνται

σχολεία όπου συνέβαλαν αποφασιστικά στην αναγέννηση των ελληνικών γραμμάτων⁴.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του **Μ. Παρανίκα** σχολή υπήρξε στην Άρτα κατά το 1500 και στην οποία πιθανώς εφοίτησε και ο **Μάξιμος Γραικός**. Συγκεκριμένα αναφέρεται: "Εν Άρτη, ης ανέκαθεν οι Αρχιεπίσκοποι ήσαν των κληρικών οι λογιώτεροι, φαίνεται αρχαιότερον καλλιεργούμενον της Παιδείας το δένδρον. Ήδη τω 1500 αυτόθι φαίνεται τα εγκύκλια παιδευθείς και εν Ιταλία τελειοποιηθείς Μάξιμος, ο Έλλην ιδίως λεγόμενος, ανήρ ελλογιμώτατος, ζηλωτής εις άκρον, πολλάς τη Ρωσσία, τότε υπό πολλών κυμαινόμενη και αξιολόγους προσενεγκών υπηρεσίας"⁵. Αργότερα ίσως από έλλειψη οικονομικών πόρων ή διδακτικού προσωπικού σταμάτησε η λειτουργία της σχολής.

Μετά τη διάλυση της σχολής αυτής το έργο της ανέλαβε η ονομαστή "σχολή Μανωλάκη" που ιδρύθηκε το 1662. Ο ρόλος της σχολής Μανωλάκη δεν περιορίστηκε μονάχα στην απλή μόρφωση, αλλά δημιούργησε και πνευματική εστία στην περιοχή. Η σχολή Μανωλάκη σημείωσε ουσιαστικά και την πρώτη αναγέννηση της παιδείας στην σκλαβωμένη Άρτα. Η έμπνευση και η προτροπή για την ίδρυση της σχολής οφείλεται στον πατριάρχη Ιεροσολύμων Νεκτάριο, ενώ η χρηματοδότηση ήταν κυρίως έργο του από την Καστοριά καταγομένου και στην Κωνσταντινούπολη εγκατεστημένου μεγαλέμπορου γουναρικών Καστοριανού **Μανωλάκη**, ο οποίος προσέφερε για την ίδρυση της σχολής 2.000 γρόσια και από τον οποίο πήρε και την ονομασία της⁶.

Στην προσφορά αυτή του Μανωλάκη συνέδραμε και ο μητροπολίτης Άρτας που προσέφερε τα εισοδήματα των δύο εκκλησιών, του Αγίου Βασιλείου και της Υπαπαντής και των κτημάτων αυτών και συνέστησε αδελφότητα για τη διατήρησή της. Η σχολή καθιερώθηκε με πατριαρχικό "Σιγγίλιο"⁷ (εκκλησιαστικό έγγραφο επί του οποίου μπαίνει σφραγίδα) πάνω σε μεμβράνη και η εγκατάστασή της έγινε στα οικήματα που ήταν στον αυλόγυρο της εκκλησίας του Αγίου Βασιλείου⁸.

Στο διάστημα της λειτουργίας της σχολής δίδαξαν σ' αυτή πολλοί δάσκαλοι, κληρικοί και λαϊκοί που τα ονόματά τους με το πέρασμα του χρόνου ξεχάστηκαν. Γνωστά μέχρι σήμερα έμεινα μόνο τα ονόματα των παρακάτω:

- **Σωφρόνιος Λειχούδης** από την Κεφαλλονιά· στα 1670 τον προσκάλεσε ο μητροπολίτης Βαρθολομαίος για να διδάξει φιλοσοφία και για να κηρύξει το λόγο του Θεού από τον άμβωνα. Αργότερα τον λειχούδη τον βρίσκουμε να διδάσκει στην Ελληνική Ακαδημία της Μόσχας. Πέθανε το 1730.

- **Γεράσιμος Παλλαδάς** από την Κέρκυρα ή κατά την άποψη άλλων από την Άρτα. Γεννήθηκε στα 1650 και σπούδασε στη σχολή Μανωλάκη το 1669. Δίδαξε στην ίδια σχολή το διάστημα 1690-1695.

- **Μακάριος Καβαδδός**, αρχιμανδρίτης. Δίδαξε στα 1695.

- **Γρηγόριος**, ιερομόναχος από το 1696 και ύστερα. Αυτός στην αναφορά που έστειλαν οι Αρτινοί στους Ενετούς (28 Οκτωβρίου 1696) κατά του Λιμπέριου Γερακάρη υπογράφει με τον τίτλο: "ο διδάσκαλος και επίτροπος της Άρτης".

- **Χρυσάνθος Ζηταίος**, ο Ηπειρώτης, ιερομόναχος. Ήταν "ειδήμων της ελληνικής και λατινικής γλώσσας", "κήρυξ του ευαγγελικού λόγου" και δίδαξε στη Σιάτιστα, στη Μοσχόπολη και ο από το 1700 και ύστερα στην Άρτα. Πέθανε το 1711.

- **Αθανάσιος Νικολόπουλος**, ιερομόναχος από την Άρτα. Άρχισε να διδάσκει από το 1720 και μαθητής του υπήρξε για δύο χρόνια και ο περίφημος Ευγένιος Βούλγαρης.

- **Ευστράτιος**, ιερομόναχος από το Βιθουκούκι. Δίδαξε το 1770.

- **Βασίλειος Κανέλλος**, Ιθακήσιος. Δίδαξε από το 1800 και ύστερα: ήρθε από την Πάτρα και έπειτα πήγε στο Μεσολόγγι.

- **Δημήτριος Οικονομόπουλος Βενδραμής** από το Μεσολόγγι. Ήταν μαθητής της Παλαμαίας Σχολής του Μεσολογγίου. Δίδαξε πρώτα στην Κωνσταντινούπολη και ύστερα ανέλαβε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα τη διεύθυνση της σχολής Μανωλάκη μέχρι της διάλυσής της⁹.

Η σχολή Μανωλάκη διαλύθηκε με το ξέσπασμα της επανάστασης το 1821.

Δυστυχώς άλλες μαρτυρίες για σχολές ή σχολεία στην πόλη της Άρτας αυτή την περίοδο δεν υπάρχουν. Η σχολή Μανωλάκη όμως, που ιδρύθηκε και οι λόγιοι (10) που έδρασαν και έζησαν στην πόλη είναι δείγμα μιας έντονης πνευματικής δραστηριότητας που αρχίζει να αναπτύσσεται στην περιοχή.

Συνεχίζεται

Σημειώσεις

1. Βλ. Κ. Βακαλόπουλου, Ήπειρος, σσ. 257-259.
2. Βλ. Τ. Ευαγγελίδου, Παιδεία, σ. 81.
3. Βλ. Αθηναγόρα, Χρονικά Σημειώματα αναφε-

ρόμενα εις την πόλιν ίδια των Ιωαννίνων, εις μονάς αυτής και τας επαρχίας αυτής, Ηπειρωτικά Χρονικά 4 (1929), σ. 20.

4. Βλ. Κ. Φίλου, Η παιδεία στην Άρτα. σσ. 162-163.

5. Βλ. Μ. Παρανίκα, Σχεδιάσμα, σ. 73. Για τη ζωή του Μάξιμου Γραικού και τη συμβολή του στην Ελληνική Παιδεία βλ. Ε. Πατσαλιά, Η συμβολή του Μιχαήλ Τριβώλη (Μάξιμου Γραικού) στην Ελληνική Παιδεία κατά τους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας, Σκουφάς, τεύχη 70-71 (1987), σσ.143-152.

6. Ο Μ. Παρανίκας (βλ. Σχεδιάσμα, σ. 73, σημ. 5) αναφέρει: "τω 1662 προτροπή Νεκταρίου του Ιεροσολύμων Μανολάκης ο εκ Καστορίας ανήγειρε Σχολήν, κατοχυρώσας αυτήν Σιγγιλίω Πατριαρχικώ και ικανώς προικοδοτήσας, διατηρηθείσαν μέχρι της Ελληνικής Επανάστασεως... Ο ασιδισμος Μανολάκης ου μόνον τας γνωστάς εν Κων/πόλει, Χίω, Άρτη και Ανατολικώ (και εν Καστορία πάντως) Σχολάς ανήγειρε, αλλά και αλλαχού, κατά τον Κωνσταντινον λέγοντα, ότι ο ασιδισμος ούτος ανήρ σπάνιός τις ην περί το ευεργετέιν τω γένει. Τούτω δε όμοιον ουκ οίδε το γένος επί συστάσει πανταχού Σχολειών".

7. Για το πατριαρχικό "Σιγγίλιο" με το οποίο κατοχυρώθηκε η Σχολή και αποτελούσε και τον κανονισμό της βλ. Κ. Βάγια, Σχολεία, σσ. 335-338.

8. Βλ. Σεραφείμ Ξενοπούλου, Δοκίμιον, σσ. 108, 208.

9. Βλ. Μ. Παρανίκα, Σχεδιάσμα, σσ. 73-74 Σεραφείμ Ξενοπούλου, Δοκίμιον, σσ. 208-209· Τ. Ευαγγελίδου, Παιδεία, σσ. 168-169.

10. Εκτός του Μάξιμου Γραικού και των διδασκάλων της σχολής Μανωλάκη άλλοι λόγιοι από την Άρτα αυτή την περίοδο ήταν: Ο Ζαχαρίας Γωργανός ή Γεργανός, μητροπολίτης Άρτης γεννηθείς στα τέλη του 16ου αι., έγραψε τη "Χριστιανική κατήχηση" και το 1622 εξέδωσε την Καινή Διαθήκη. Ο ιερομόναχος Χριστόφορος, που γεννήθηκε στην Άρτα το 1730 και συνέγραψε διάφορα μελωδικά άσματα και σύνοψη πάντων των Ιερών Κανόνων. Ο

Πέτρος Μανέγας, που γεννήθηκε στην Άρτα και ανδρώθηκε στη Βλαχία, σπούδασε νομικά στο Παρίσι και στη συνέχεια αναδείχθηκε σε μεγάλο βυζαντινό νομοδιδάσκαλο. Ο Σ. Ζορβέλης γεννήθηκε στις αρχές του 18ου αι. και μεταξύ άλλων εξέδωσε στην Τεργέστη το βιβλίο "Περί δοκησισόφων". Ο Κ. Βλαχούτσης

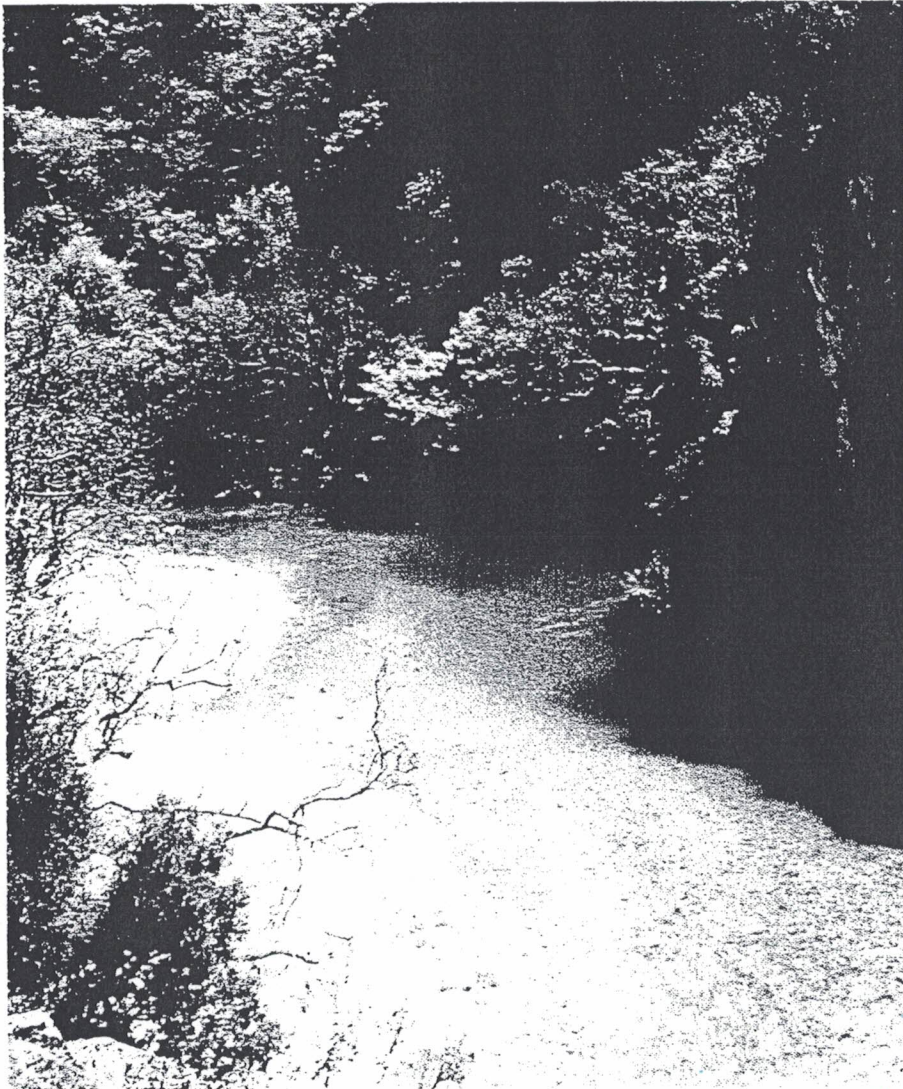
που γεννήθηκε το 1770, ο Κ. Σακελλαρόπουλος "όστις διηρμήνευσε κατά το ανατολικόν χρονολόγιον Σύνταγμα περί των κύκλων του Ηλίου και της Σελήνης και του θεμελίου αυτής" κ.ά. Βλ. Σεραφεΐμ Ξενόπουλου, Δοκίμιον, σσ. 105-106, 195, 199· Γ. Νάκου, Η Ιστορία της Άρτας, σ. 118.

"ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ,"

ΔΕΛΤΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΕΩΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΟΜΩΝΥΜΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1974	ΤΕΥΧΟΣ 274	ΜΑΪΟΣ ΙΟΥΝΙΟΣ 2002	Γραφεία: Οδός Μαυρομιχάλη 7 Αθήνα 106 79 ΤΗΛ. - FAX: 010-36.21.651
--------------------------	---------------	--------------------------	--

ΑΘΗΝΑ 2002

Η Παιδεία στην πόλη της Άρτας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας

Του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

*Συνέχεια
από το προηγούμενο τεύχος*

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1821-1881

Με την εξέταση αυτής της περιόδου περνάμε σε μια εποχή, όπου το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση έχει αρχίσει να καθολικεύεται, τόσο στον γεωγραφικό χώρο όσο και στα επίπεδα μόρφωσης. Μας παρέχεται πλέον η δυνατότητα να αναχθούμε σε μια γενικότερη θεώρηση των εκπαιδευτικών πραγμάτων, και κυρίως όπως αυτά παίρνουν τη διαμόρφωσή τους μετά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Δυσκολίες όμως υπάρχουν και σ' αυτή την περίοδο· οφείλονται κυρίως στην έλλειψη καθιερωμένων όρων που να ανταποκρίνονται με σχετική ακρίβεια στα διάφορα επίπεδα μορφώσεως που προσφέρει η εκπαίδευση. Μπορούμε όμως να υποστηρίξουμε πως δύο είναι οι κύκλοι γνώσεων που προσφέρονται κατά την περίοδο αυτή. Σύμφωνα, λοιπόν, με πολυπληθείς μαρτυρίες τα σχολεία που λειτούργησαν στην πόλη της Άρτας ήταν κυρίως τρία: το «αλληλοδιδασκικό», το «παρθε-

ναγωγείο» και το «ελληνικό». Το «αλληλοδιδασκικό» και το «παρθεναγωγείο» ήταν σχολεία που παρείχαν στοιχειώδη εκπαίδευση, ενώ το «ελληνικό» παρείχε μέση παιδεία (ελληνοπαιδεία). Σύμφωνα ακόμη με μια μαρτυρία υπήρχε στην Άρτα και «κοινό» σχολείον που παρείχε κι αυτό στοιχειώδη μόρφωση¹².

Η σύσταση και η λειτουργία αυτών των σχολείων άρχισε μετά το έτος 1830 καθώς στα χρόνια της ελληνικής επανάστασης και λίγο ύστερα απ' αυτή δε λειτούργησε στην Άρτα άλλο σχολείο¹³.

Πρέπει όμως να τονιστεί εδώ ότι ο ιερωμένος **Μεθόδιος**, που διέπρεψε στην Άρτα μεταξύ των ετών 1824-1862, ίδρυσε πιθανότατα στα χρόνια της επανάστασης ειδική σχολή Εκκλησιαστικής μουσικής στην οποία ο ίδιος δίδασκε τη νέα μέθοδος της μουσικής τέχνης¹⁴.

Την εποπτεία και οργάνωση του εκπαιδευτικού έργου στην πόλη την είχε κυρίως το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης δια μέσου του εκπροσώπου του τοπικού μητροπολίτη¹⁵. Στο τέλος της τουρκοκρατούμενης περιόδου για την Άρτα εποπτευτικό έργο είχαν επίσης και δύο σημαντικοί φιλοεκπαιδευτικοί σύλλο-

γοι, ο ένας μάλιστα ενδιαφέρεται ειδικά για την Ήπειρο, που έδρευαν στην Κωνσταντινούπολη και ιδρύθηκαν στο διάστημα 1863-1872. Παράλληλα η παιδεία στην πόλη δέχεται και τις επιδράσεις από το εκπαιδευτικό σύστημα που εφαρμόστηκε στο νεοουσταθέν ελληνικό κράτος.

Εκτός όμως από τα ελληνικά σχολεία υπήρχαν και άλλα για τα δύο υπόλοιπα τμήματα του πληθυσμού της πόλης. Ο **Σεραφείμ Ξενοπούλος** αναφέρει σχετικά: «*Εν τη Πόλει Άρτη υπήρχον και δύο Οθωμανικά Σχολαίδια τους Οθωμανόπαιδας, η μιν των προκαταρκτικών μαθημάτων από της παρελθούσης εκατοντ., η δε των ανωτέρω μαθημάτων (Ρουσιέ) από του έτους 1823-24 επί της τοπαρχίας του Ομέρ Πασσά Βριώνου, ήτις τω 1872, αξιεπαίνω προσπάθεια των κατοίκων Οθωμανών, επί της υποδιοικήσεως του Διμούρ Πασσά εκ βάθρων ανηγέρθη λίαν ευρύχωρος και περιεκτική πολλών μαθητών· έστι δε και της Εβραϊκής γλώσσης Σχολή εν τη Πόλει ταύτη εξ αρχαίων χρόνων, εν η διδάσκει τους παίδας των Ιουδαίων ο αρχιρραβίνος αυτών την γλώσσαν και την θρησκείαν· και αύτη εσχάτως, φιλοτιμία των Ιουδαίων, κατηρτίσθη επί το τελιότερον, προστεθείσης και της ελληνικής γλώσσης»¹⁶.*

Τα Σχολεία -

Η σύσταση και η στέγασή τους

Στην περίοδο αυτή κατά την οποία ο αριθμός των μαθητών όλο και περισσότερο αυξάνεται είναι φυσικό να αναζητείται για τη στέγαση των σχολείων ένα οίκημα που να ικανοποιεί τις διδακτικές και βιοτικές ανάγκες ενός τουλάχιστον μέρους

των μαθητών που προέρχονται από τη γύρω περιοχή. Τέτοια οικήματα που προσφέρονται κατάλληλα για την εποχή είναι οι χώροι ενός μοναστηριού, ένα μετόχι, μια εκκλησία ή ο περίβολός της με τα κελιά. Τα πλεονεκτήματα όσα πρόσφερε αυτή η εγκατάσταση, που είναι αυτόματα αναγκαστική, μας τα δηλώνουν οι ίδιοι οι ιδρυτές των σχολών· ο ιδρυτής ενός σχολείου εκφράζεται με τον ακόλουθο τρόπο:

«Σχολείου δε οικοδομής δεν είναι χρεία κατά το παρόν, εις εμέ φαίνεται αρμόδιον το μοναστήριον της... Η γνώμη μου είναι εκεί να γένη, επειδή είναι ήσυχον, και θέλουν ευρίσκονται πάντοτε και οι μαθηταί εις την εκκλησίαν να ακούουν και τα εκκλησιαστικά». Προσθέτουμε μερικά ακόμη: το προσωπικό που ανήκει κατά κανόνα στον κλήρο εξυπηρετείται άμεσα· η ίδια η σχολή επιβοηθείται από την ενδεχόμενη ύπαρξη βιβλιοθήκης στο εκκλησιαστικό κτίσμα· τέλος υπάρχει πάντοτε η δυνατότητα να βοηθηθεί ο μαθητής στις βιοτικές του ανάγκες.

Αν, όμως, υπάρχουν καλύτερες οικονομικές δυνατότητες, τότε δημιουργούνται ανεξάρτητες οικοδομικές εγκαταστάσεις είτε στον ίδιο τον περίβολο της εκκλησίας είτε πλησιόχωρα απ' αυτή.

Α) Αλληλοδιδακτικό

Είναι σχολείο το οποίο ανήκει στην πρώτη εκπαιδευτική Βαθμίδα, όπως και το δημοτικό, διαφοροποιούμενο στη μέθοδο διδασκαλίας, καθώς χρησιμοποιούσε την «αλληλοδιδακτική» μέθοδο.

Το πρώτο «αλληλοδιδακτικό» σχολείο «δια συνδρομής των ευαγών Μονών» έκτισε το 1836 ο «φύ-

σει φιλόμουσος» μητροπολίτης **Νεόφυτος Γ΄**, στη συνοικία του Αγίου Δημητρίου, ακριβώς στη θέση που το 1802 (ή 1812) είχε ανεγερθεί ο ναός του Αγίου Γεωργίου Μπαχαρά που είχε πυρποληθεί το 1821.¹⁷

Το 1845 οικοδομήθηκε και δεύτερο αλληλοδιδασκτικό σχολείο, μέσα στο χώρο της «Ελληνικής» σχολής που ήδη στεγαζόταν στο κτίριό της, στου Αγίου Μηνά. Με το δεύτερο αλληλοδιδασκτικό σχολείο συγχωνεύθηκε και το πρώτο του Αγίου Γεωργίου του Μπαχαρά πιθανότατα το 1866.¹⁸

Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία επί μητροπολίτου **Σεραφείμ Βυζαντίου** «*ωκοδομήθη λαμπρότατη αλληλοδιδασκτική Σχολή Πριοβόλιος κληθείσα, εντός του περιβόλου της Ελληνικής Σχολής του αγίου Μηνά, χωρητικότητας 300 περίπου μαθητών, εν έτει 1868 και 69*».

Β) Παρθεναγωγείο

Είναι σχολείο θηλέων που ανήκει στην πρώτη εκπαιδευτική Βαθμίδα. Η σύσταση του παρθεναγωγείου στην πόλη έγινε το έτος 1856: «*Οι εν Άρτη ευσεβείς επιθυμούντες όπως και αι θυγατέρες αυτών εκπαιδευθώσι και αποκαταστηθώσιν όντως και μητέρες καλάί, χρηστοθήεις τε και ευσεβέσταται, ... συνέστησαν φιλοτίμως Παρθεναγωγείον, ... εν έτει 1856 Απριλίου 23*»¹⁹. Το πρακτικό μάλιστα της σύστασης του παρθεναγωγείου αρχίζει με τη φράση: «*Έχοντες αείποτε την πατρικήν μέριμναν περί της ηθικής και διανοητικής μορφώσεως της εν Άρτη προσφιλούς ημίν νεολαίας, και της μορφώσεως ταύτης συντελεστικωτάτην λογιζόμενοι την εκπαίδευσιν του γυναικείου φύλου, επελήφθημεν ήδη του ζητήματος τούτου,*

θεωρήσαντες αναγκαιοτάτην την σύστασιν της Σχολής των κορασίων»²⁰. Και υπογράφεται από τον μητροπολίτη Άρτης **Σωφρόνιο** και τον ηγούμενο Κάτω Παναγίας **Διονύσιο**.

Για τη στέγαση του παρθεναγωγείου ο Σεραφείμ Ξενόπουλος διασώζει τρεις ειδικές μαρτυρίες. Κατά την πρώτη, από τον μητροπολίτη Σωφρόνιο το 1856 «*καθιδρύθη Παρθεναγωγείον εν Άρτη*» και ο διάδοχος του ηγούμενου της μονής Κάτω Παναγίας Διονυσίου «*ωκοδομήσατο εν έτει 1857, εν τη συνοικία του αγίου Δημητρίου, οικίαν, ή, ως ειπείν, Σχολήν ευρύχωρον...* Κατά την επόμενη ο ηγούμενος της μονής Κατωπαναγιάς Αρχιμ. Κωνστάντιος Ιερομ. Πλάτωνος εξ Άρτης ορμώμενος εν έτει 1857 ωκοδομήσατο φιλοτίμως ευρύχωρον Παρθεναγωγείον εν Άρτη εν τη θέσει της οικίας του κτήτορος της γέφυρας Γεωργίου του επικαλούμενου Γατοφάγου... Κατά την τελευταία, ο ηγούμενος της μονής Κατωπαναγιάς Διονύσιος εγκατέστησε το συσταθέν το 1856 παρθεναγωγείο «*εν τη κατά την συνοικίαν του αγ. Κωνσταντίνου κείμενη αρχαία οικία του Πάνου Κομπότη, ο δε ηγούμενος της ίδιας μονής Κωνστάντιος Πλάτωνος ανήγειρε «λαμπρόν οικοδόμημα και ευρύχωρον κατά την συνοικίαν Τουρκοπαζάρου, εν έτει 1857*»²¹.

Έτσι, γενικά, μπορεί να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι το παρθεναγωγείο άρχισε να λειτουργεί από το σχολικό έτος 1856-57, ενώ από το επόμενο χρησιμοποιείται το νέο διδασκτήριο.

Γ) Ελληνικό

Είναι σχολείο που ανήκει στη μέση εκπαιδευτική Βαθμίδα και σύμ-

φωνα με τις ανάγκες των μαθητών διαιρείται σε τρεις ή τέσσερις κλάσεις²².

Ο ιερομόναχος και ηγούμενος της μονής Κατωπαναγιάς Κωνσάντιος αναφέρει στην αυτοβιογραφία του: «Κατά το 1839 ή 40 εισήλθον εις το ελληνικόν σχολείον, διδασχθείς εν αυτώ ολίγα τινά μαθήματα έγγιστα του ενός έτους, διότι ένεκα του θανάτου του μακαρίου διδασκάλου Κυρίου Αθανασίου Αλημπετέ Ιωαννίτου έμεινε το σχολείον άνευ διδασκάλου περίπου εν έτος»²³. Σύμφωνα με άλλη αναφορά, ο εκδότης Ανδρέας Κορομηλάς, το 1845 διανέμοντας τον από το Νεόφυτο Δούκα προσφερόμενο δωρεάν Αριστοφάνη σε όλα τα ελληνικά εκπαιδευτήρια, στον πίνακα με τον υπότιτλο «εις τας βιβλιοθήκας των ελληνικών σχολείων και διδασκάλους» από ένα αντίτυπο, συγκαταλέγει και της Άρτας, όπου πραγματικά νοείται το είδος του σχολείου²⁴.

Σύμφωνα με μαρτυρίες η «ελληνική» σχολή ή το «ελληνικό» σχολείο κατά το 1830 «μετά την ειρηνοποίησιν των πραγμάτων, επειδή η παρά του αιδίδιμου Μανωλάκη συστάσα Σχολή κατεστράφη» στεγάσθηκε «εντός του εις την Εβραϊκήν συνοικίαν κειμένου Αγιορειτικού Μετοχίου των αγ. Αναργύρων» ενώ το 1845 έγινε μετάθεση της Σχολής στον Άγιο Μηνά²⁵.

Όσον αφορά τα διδασκλήρια των σχολείων που ανήκουν στα δύο άλλα τμήματα του πληθυσμού είναι τα στοιχεία ελλιπή. Στην περιγραφή της πόλεως από το ρωσικό υποπροξενείο της Άρτης-Πρεβέζης, το 1877, ενώ σημειώνεται ότι παραλείπονται τα σχετικά με την εκπαίδευση και άλλα πολλά ως περιττά, γίνε-

ται λόγος περί «κτιρίων, ήτοι σχολείων, οθ(ωμανικής) σχολής» και περί «σχολείων» των Εβραίων, χωρίς άλλα σχετικά στοιχεία²⁶. Όπως προαναφέρθηκε κατά μοναδική μαρτυρία από το 1823-25 λειτουργούσε στην πόλη οθωμανική σχολή ανωτέρων μαθημάτων, ενώ το 1872 με την αξιέπαινη προσπάθεια των Οθωμανών κατοίκων ανεγέρθηκε αρκετά ευρύχωρο διδασκλήριο²⁷.

Συνεχίζεται

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

12. Ι. Φραγκούλα, Ιστορικά Σημειώματα, σ. 554.
13. Κ. Βάγια, Σχολεία, σ. 338· Κ. Στεργιόπουλου, Η παιδεία στην Άρτα, σ. 10. Μερικές μαρτυρίες ότι μετά την καταστροφή της σχολής Μανωλάκη στις αρχές του 1821 λειτούργησε στην Άρτα σχολή συνέχεια της σχολής Μανωλάκη, μάλλον είναι ανακριβείς.
14. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, Δοκίμιον, σσ. 201-202.
15. Βλ. Κ. Στεργιόπουλου, ό.π., σ. 20· Κ. Τσιλιγιάννη, Άρτα και Κλήρος, σ. 20.
16. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σ. 213.
17. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 124, 141, 211.
18. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σ. 132· Γ. Νάκου, Η Ιστορία της Άρτης, σσ. 118-119.
19. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σ. 212.
20. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 365-366.
21. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 130, 155, 212· Τ. Ευαγγελίδου, Η παιδεία, σ. 170· Γ. Νάκου, ό.π., σσ. 118-119· Φ. Οικονόμου, Η εν Άρτη Εκκλησία, σ. 81.
22. Βλ. Κ. Στεργιόπουλου, ό.π., σ. 20.
23. Βλ. Ι. Φραγκούλα, ό.π., σ. 554.
24. Βλ. Μ. Πατανίκα, Σχεδιάσμα, σ. 203.
25. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 126, 209-210· Γ. Νάκου, ό.π., σ. 118· Φ. Οικονόμου, Σχολεία, σ. 44.
26. Βλ. «Μια έκθεση του Ρωσικού υποπροξενείου Άρτης στα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας», «Σκουφάς», τ. 3 (1962-67), σ. 30.
27. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σ. 213.

"ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ"

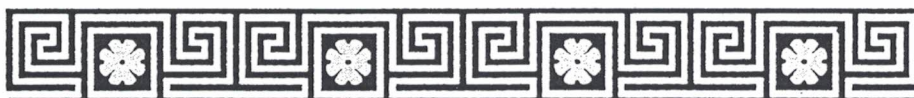
ΔΕΛΤΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΕΩΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΟΜΩΝΥΜΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1974	ΤΕΥΧΟΣ 275	ΙΟΥΛΙΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2002	Γραφεία: Οδός Μαυρομichάλη 7 Αθήνα 106 79 ΤΗΛ. - FAX: 010-36.21.651
--------------------------	---------------	------------------------------	---

ΑΘΗΝΑ 2002

Η Παιδεία στην πόλη της Άρτας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας

Του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

Συνέχεια 3η

ΤΑ ΕΞΟΔΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Η συντήρηση των σχολείων στην πόλη της Άρτας γινόταν κυρίως από τις χορηγίες των μονών της περιοχής, των εκκλησιών, των πλουσίων εμπόρων, των γονέων των μαθητών καθώς και από κληροδοτήματα που αφήνονται από ιδιώτες για την παιδεία²⁹: «Άπαντα ταύτα τα σχολεία διετηρούντο, ως έφθημεν ειπόντες, εκ τε των ιερών Μονών, ου μην δ' αλλά και εκ των γονέων των σπουδαζόντων, και εξ αυτών έπι των ιερών εκκλησιών»³⁰.

Πιο συγκεκριμένα ο μητροπολίτης Αβέρκιος για την ελληνική σχολή της Άρτας «υποχρέωσε τας εν Άρτη ιεράς Μονάς ίνα δίδωσι τα δίδακτρα των εν αυτή διδασκόντων», ενώ ο μητροπολίτης Σωφρόνιος το 1856 υποχρέωσε τον ηγούμενο της μονής Κά-

τω-Παναγίας Διονύσιο να διατηρεί το παρθεναγωγείο «εκ των της Μονής χρημάτων διά Κυριαρχικού Πρακτικού». Τέλος «εκ του εισοδήματος της Μονής Κατωπαναγίας χορηγούνται εις τας σχολάς των αρρένων καθά και εις το Παρθεναγωγείον της Άρτης ου μικρά ποσά διά δίδακτρα»³¹.

Ειδικά ως προς το παρθεναγωγείο σε τμήμα του πρακτικού συστάσεως του αναφέρονται τα εξής: «Αλλ' επειδή και τα προς ολοσχερή συντήρησιν του εκπαιδευτικού τούτου Καταστήματος μέσα μη έχουσα πόθεν η Πόλις να εξοικονομή, κοινή γνώμη των εν ταύτη τη Πόλει προκρίτων, και τη ημετέρα Κυριαρχική συγκαταθέσει, ανελάβετο την υποχρέωσιν ταύτην ευχαρίστως ο ηγούμενος της Ιεράς και Σεβασμίας Μονής της Θεοτόκου της επονομαζομένης Κατωπαναγίας Κύριος Διονύσιος, και ενώπιον ημών και των προκρίτων δέδωκε την έγγραφον υπόσχεσιν ότι, άμα τη συστάσει της Σχολής και τη ελεύσει της Διδασκά-

λου, θέλει εξακολουθεί να πληρώνη εκ των προσόδων της ιεράς ταύτης Μονής αυτός τε εν όσω ζη και κατά διαδοχήν διά παντός, τον τε μισθόν της διδασκάλου, και τα προς καλήν αυτής διεύθυνσιν και την πρόοδον αφορώντα χρηματικά μέσα, μη δυναμένου ουδενός να διαλύση την ευχάριστον ταύτην υποχρέωσιν³²...

Επιπλέον αξιόλογα κληροδοτήματα αφήνονται από ιδιώτες για την παιδεία. Μαρτυρείται ότι «ο εν Τεργέστη αποβιώσας τω 1848 Αρταίος εκ Τζουμέρκων ορμώμενος εκ της κόμης Πιστιανά υιός γανωτού Νικόλαος Πριόβολος... γράφει στο τελευταίο άρθρο της διαθήκης του: «Φθάνον δε το κεφάλαιον εις την ειρημένην ποσότητα δραχμών εκατόν χιλιάδων αυτό θέλει εννοείται αιωνίως ως θεμελιώδες κεφάλαιον και απείρακτον και διατάττω, διορίζω και θέλω, ότι το μεν ήμισυ των καθαρισομένων τόκων του αυτού θεμελιώδους κεφαλαίου ν' ανήκη εις την διεύθυνσιν της πρωτευούσης σχολής εις Άρταν, ίνα το μεταχειρισθή χρονικώς και αιωνίως εις πληρωμάς διδασκάλων, εις συνεισφοράς ή μισθούς πτωχών μαθητών, ή εις άλλα σχετικά έξοδα»³³. Επίσης ο Δημ. Σταματοπούλος, πατριώτης που πέθανε στην Τεργέστη το 1870 «εδωρήσατο εις την της Άρτης Σχολήν άπασαν την τιμαφή Βιβλιοθήκην αυτού και 200 εικοσόφραγκα,

δι'ων ηγοράσθη οικία τις»³⁴. Εκτός απ' αυτούς υπάρχουν και «πλεισθ' έτεροι μικρελεοθέται εν Άρτη, ης όντως οι κάτοικοι υπέρ πάσαν άλλην Ηπειρωτικήν Πόλιν φιλοτιμούνται ίνα συνδράμωσιν υπέρ τε διανοητικής αναπτύξεως και σωματικής περιθάλψεως των απόρων αυτών συμπατριωτών»³⁵.

Για τη συντήρηση των σχολείων της πόλης σημαντικές πληροφορίες μας προέρχονται και από τον Ηπειρωτικό σύλλογο που ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1872. Σύμφωνα, λοιπόν, με έκθεση της εκπαιδευτικής επιτροπής του συλλόγου το 1872 δαπανώνται για τα σχολεία 41.000 γρόσια, ενώ κατ' άλλη έκθεση για τα τρία σχολεία της πόλης δαπανώνται 46.900 γρόσια. Επίσης σύμφωνα με άλλη αναφορά δαπανώνται για τη συντήρηση της ελληνικής σχολής 23.100 γρόσια, της αλληλοδιδακτικής 13.800 και του παρθεναγωγείου 10.000. Αναφέρεται ακόμη ότι ο σύλλογος προσέφερε δωρεάν το 1873 βιβλία στους μαθητές των σχολείων της πόλης, καθώς η Άρτα εξαιτίας της θέσης και των παλαιών αναμνήσεων της είχε ανάγκη μεγαλύτερης ανάπτυξης³⁶.

Μία ακόμη μαρτυρία αναφέρει και το μισθό του αλληλοδιδασκάλου Παναγή Αντίπα που διορίσθηκε το 1836 και ελάμβανε 2.000 γρόσια ετήσιο μισθό³⁷.

ΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Στην περίοδο αυτή είναι γεγονός ότι γίνεται μια προσπάθεια να γενικευθεί η βασική εκπαίδευση. Μέσα λοιπόν από τους αριθμούς των μαθητών γι' αυτή την περίοδο διαφαίνεται ότι η εκπαίδευση στην πρώτη τουλάχιστον βαθμίδα με τη φιλοτιμία που γεννάει και ο έντονος τοπικιστικός χαρακτήρας του ελληνικού λαού ακολουθεί ικανοποιητικούς ρυθμούς.

Όπως φαίνεται σε μια μικρή πόλη όπως η Άρτα ο φυσιολογικός δρόμος που θα διανύσει το παιδί ήταν να ακολουθήσει μια βασική εκπαίδευση. Από 'κει και πέρα ανάλογα με τις προϋποθέσεις που υπήρχαν, τα κίνητρα κ.α. ο μαθητής θα μπορούσε να προχωρήσει στην επόμενη βαθμίδα.

Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι δημιουργείται σιγά-σιγά μια κοινωνική συνείδηση για την αξία της παιδείας.

Ο αριθμός των μαθητών στα σχολεία της πόλης σύμφωνα με τα στοιχεία που ελήφθησαν από την εργασία του Κ. Στεργιόπουλου, Η παιδεία στην Άρτα, σσ. 34-36.:

Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο	Παρθεναγωγείο	Ελληνικό Σχολείο	Σύνολο μαθητών	Έτος	Παρατηρήσεις
300	70	50	500+	1872	έκθεση Γ. Χασιώτη
300	70	70		1873	έκθεση Γ. Χασιώτη
230	70	40		1872	έκθεση του Ηπειρωτικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολης
300	107	40		1874	
300	70	50	450	1881	Σεραφείμ Ξενόπουλος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

29. Βλ. Γ. Νάκου, Η ιστορία της Άρτης, σσ. 118-119. Φ. Οικονόμου, Η εν Άρτη εκκλησία, σσ. 80-81. Φ. Οικονόμου, Σχολεία, σσ. 44-45. Κ. Στεργιόπουλου, Η παιδεία στην Άρτα, σσ. 25-29.
30. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, Δοκίμιο, σ. 218. Χ. Σούλη, Σημειώσεις, σ. 3.
31. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 126, 130, 153-154.
32. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 365-366. Εκτός των στοιχείων υπάρχουν και άλλα σε προσωπικό σημείωμα-απολογισμό που έγραψε ο ηγούμενος της Μονής Κάτω

- Παναγίας, καλύπτοντας πολλές πτυχές του παρθεναγωγείου, όπως «αγοράς, οικοδομής και διατήρησης» αυτού από την 1η Δεκεμβρίου 1845 μέχρι της 1ης Ιουνίου 1856, βλ. σχετ. Χ. Μ. Κοντοχρήστου, Ιστορικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας, Σουφάς, τ. 1-2 (1955-62), σ. 31.
33. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 191, 211, 373.
34. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 191.
35. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σσ. 191.
36. Βλ. Κ. Στεργιόπουλου, ό.π., σ. 28.
37. Βλ. Σεραφείμ Ξενόπουλου, ό.π., σ. 124.